

mi az, ami összeköt bennünket határon innen és túl” (441. o.).

Vörös Ferencnek a névtanban való jártaságát bizonyítja a monográfiában található hivatkozások nagy száma és a felhasznált szakirodalom jegyzéke (442–464. o., 389 tétel), amely jó forrásanyagul szolgálhat a jövőben a téma iránt érdeklődő kutatók számára.

A téma feldolgozómódja szakszerű, részletekbe menő, az adatok pontos statisztikai kimutatása és az eredmények összefoglalása soha sem marad el. A dolgozat újszerű elemzési szempontokat is tartalmaz, útmutatóként szolgálhat további névtani munkák megszületéséhez.

A könyvet mindazok számára ajánljuk, akik érdeklődnek a nevek világa iránt. Haszonnal forgathatják a név- és nyelvtudomány kedvelői, a kisebbségben élő magyarsággal foglalkozó kutatók és mindazok, akik kíváncsiak a társadalmi változások névhasználatra gyakorolt hatására. Szíves figyelmükbe ajánljuk a művet Balony, Diósförgepatony, Kiscétény, Nagycétény lakosainak is, akiknek családneveit örökíti meg a könyv.

Bauko János

Kontra Miklós (szerk.): Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

A recenzensek gyakran utalnak arra, hogy az adott munka érdemi méltatása meghaladná a recenzió vagy ismertetés kereteit. Az ilyen megfogalmazás olykor csak valós tartalom nélküli „udvariassági formula”, máskor a szerző ezzel leplezi azt a tényt, hogy felületesen foglalkozott a kiadvánnyal. Számos esetben viszont – mint most is – az ismertetés írója a valós helyzetet rögzíti: mit lehet írni a szerkesztő által megszabott rövid terjedelemben egy téma- és adatgazdag, csaknem 400 oldalas könyvről, mely rengeteg új megállapítást közöl? Lényegében csak tartalmi áttekintést nyújthatunk, illetve néhány gondolatot fogalmazhatunk meg.

Az ismertetett könyv az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Tömegkommunikációs Kutatóintézet által 1988-ban 832 fős, a ma-

gyarországi lakosságot életkor, nem, iskolázottság és településtípus szerint reprezentáló, azaz reprezentatív mintán végzett közös kutatásának elsősorban nyelvészeti eredményeit foglalja össze. A vizsgálat részeredményeit a kutatók már több helyen is publikálták, sőt az akkori, ún. Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV) kérdőívének módosított változata felhasználásával az utóbbi több mint egy évtizedben számos rész kutatás zajlott Magyarországon és a határokon túl is, de az 1988-as vizsgálat teljes feldolgozása – tudtommal – most jelenik meg teljes egészében. A kötetet szerkesztőként is jegyző Kontra Miklós a könyv kilenc fejezetéből nyolcnak a szerzője is egyben, a nyolcadik fejezet (*Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskor*) négy (aránylag) rövidebb tanulmánya Pléh Csaba, Angelusz Róbert, Tardos Róbert és Terestyéni Tamás munkája.

Bár a magyar szociolingvisztika a múlt század hetvenes éveiben indult (a szociolingvisztikai kutatások történetéről rövid áttekintést nyújt Kiss Jenő *Társadalom és nyelvhasználat* című könyvében, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995) az első, valóban jelentősebb eredmények akkor jelentkeztek, amikor a nyolcvanas évek közepén a Nyelvtudományi Intézetben Kontra Miklós vezetésével létrejött az élőnyelvi kutatócsoport, melyhez nemcsak az említett nemzeti szociolingvisztikai vizsgálat, hanem a kor másik nagy vállalkozása, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú is kapcsolódik. E kutatásoknak alapvető jelentősége van és volt a magyar nyelv(használat) megismerése szempontjából. A magyar leíró nyelvészet – akár a hagyományos, preskriptív irányultságú, akár az újabb, formális-generatív leírást alkalmazót nézzük is – ugyanis alig vette és veszi figyelembe a valós, élő nyelvhasználatot. Amint arra a szerkesztő, Kontra Miklós több helyütt is rámutat, vagy a kívánatos, vagy a lehetséges nyelvhasználatot foglalkoznak. Az MNSZV esetében viszont a cél a beszélők valós nyelvhasználatának leírása, a nyelvhasználat társadalmi rétegzettségének vizsgálata volt. Az ismertetett könyv is elsősorban arról szól, ami van (vö. 41. o.) – illetve, ami az adatfelvétel idején volt –, tehát elsősorban adatokat és összefüggéseket közöl.

A kiadvány az *Osiris tankönyvek* sorozatban jelent meg, egy teljes fejezet (*A vizsgálat keretei*) lényegében a módszertani kérdéseket (mintavétel, terepmunkások kiválasztása, kérdőív, független és függő változók leírása) taglalja. E rész nemcsak a vizsgálat verifikálhatósága szempontjából fontos, hanem azért is, hogy a hallgatók (esetlegesen jövőendő nyelvészek) megismerkedjenek a kérdőíves adatfelvétel és -adatfeldolgozás alapvető kérdéseivel, esetleges buktatóival. Ezek közül néhány alaposabb bemutatást igényelne, most azonban csak a téma szempontjából központi kérdést, a vizsgált nyelvi változókat érintjük. A vizsgálatba olyan nyelvi jelenségeket, azaz változókat vontak be a kutatók, amelyek régóta foglalkoztatják a szakmai (és részben a laikus) közvéleményt, ám elterjedtségükről, használatuk háttéréről korábban nem álltak rendelkezésre empirikus adatok, vagyis az ítéletek csakis szubjektívek lehettek, esetleg az adott jelenség írásbeli – főként szépirodalmi – előfordulásán alapultak. (Egyébként igen tanulságos az, ahogyan Kontra Miklós a kötetben rendszeresen összeveti a sokszor egymásnak is ellentmondó nyelvész- és nyelvművelői véleményeket a kutatási eredményekkel.) A vizsgált változók egyes változatai stigmatizáltak, használatukat a nyelvművelők – és a nyelvközösség egyes tagjai – helytelenítik. A *stigmatizáció* következménye számos esetben a *hiperkorrekció*, azaz a túlhelyesbítés: a beszélő olyan helyzetben is elkerüli egy-egy stigmatizált forma használatát, amely ott valójában helyes volna. Így például a *-t* végű igék felszólító módú alakjának használata a kijelentő módú alak helyett stigmatizált, ez az ún. *suksüközés*, pl. „Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet”. Ezért előfordul, hogy a beszélők a felszólító módú forma helyett is kijelentő módú alakot választanak, pl. „Azt akarom, hogy ő nyitja ki az ajtót” (a példák a könyvből származnak). Egyébként a túlhelyesbítést ugyancsak bírálja a nyelvművelő szakirodalom. Az elmondottakból adódóan a változóknak két változata van: az egyik az adott kontextusban a standard, a másik pedig a nemstandard, mely lehet stigmatizált vagy hiperkorrekt, esetleg választékos (a szövegben egyébként a *standard* és a *sztenderd* forma váltakozik). A kutatás során

különböző típusú kérdések alkalmazásával 10 változó használatáról kaptak képet a kutatók: 1. inesszívusi és illativusi *-ba/-be* és *-ban/-ben*; 2. az ikés igék egyes alakjai; 3. az *ami* és az *amely*; 4. kijelentő mód egyes szám első személyben a *-nák* és a *-nék* rag; 5. a *-t* végű igék kijelentő, illetve felszólító módja; 6. a *természetes*, *hogy* és a *természetesen*, *hogy*; 7. az *-e* kérdőszócska helye; 8. a *miatt* és az *miatt*; 9. *miatt* és *végett*; 10. néhány helyesírási kérdés.

A 4–8. fejezetben a vizsgálat eredményeivel ismerkedhet meg az olvasó. Kontra Miklós elsőként azt mutatja be, hogyan befolyásolják a független változók (vagyis pl. az adatközlő iskolázottsága, neme, életkora, foglalkozása, lakóhelye) a vizsgált nyelvi változók egyes változatainak választását, majd pedig az egyes független változók szempontjából összegzi az eredményeket. Egyes eredmények megfelelnek a várakozásoknak (pl. egybecsengenek korábbi külföldi vizsgálatok eredményeivel), így a kevésbé iskolázott adatközlők nagyobb arányban ítélik helyesnek, illetve használják a nemszterd (stigmatizált vagy hiperkorrekt) változatokat, mint az iskolázottak, Budapesten (és a városokban) relatíve többen preferálják a kodifikált standardot, mint vidéken, a nők és az ingázók kissé standardabbak, mint a férfiak és a nem ingázók stb. Kontra Miklós a vizsgálat eredményeit számos esetben egyes közkeletű véleményekkel is konfrontálja, például azzal a véleménnyel, hogy egyes emberek még mindig azért nákolnak és suksükölnek, mert az iskolai magyartanítás nem eléggé hatékony. Az eredmények viszont azt mutatják, hogy bizonyos esetekben a szülők (az apa) végzettségének nagyobb a hatása, mint az iskolai végzettségnek. Ugyancsak tanulságos olvasmány a nyelvművelés hatását elemző alfejezet. Ebből kiderül, hogy „a nyelvművelő javak fogyasztása és a sztenderd és nemszterd változatok megítélése, illetve szóbeli produkciója között számos esetben statisztikailag jelentős korreláció van. A minta számottevő hányada tartozik a sztenderd nyelvhasználók és ugyanakkor a nyelvművelő műsorokat hallgatók csoportjába, de azt nem lehet igazolni, hogy itt ok-okozati összefüggés állna fenn, mivel sokan vannak azok is, akik hallgatják a műsorokat,

ugyanakkor nemsztenderd (megbélyegzett és hiperkorrekt) változatokat ítélnék helyesnek és használnak. Jelentős azok száma is, akik sztenderdek, de nem hallgatnak nyelvművelő műsorokat” (225. o.). Az idézettek fényében megkérdőjeleződnek a hagyományos nyelvművelésnek mind a céljai (a lakosság nyelvi műveltségének emelése), mind pedig a módszerei (nyelvművelő cikkek és előadások).

A további fejezetekben olvashatunk még arról, milyen hatása volt a különböző típusú feladatoknak (szóbeli produkció, grammatikalitási ítélet, írásbeli hibajavítás) a kapott válaszokra (ti. mennyire voltak következetesek az adatközlők), hol beszélnek szépen és csúnyán magyarul, az adatközlők véleménye szerint milyen a szép magyar beszéd, milyenek voltak a megszólítási és köszönésformák a rendszerváltozáskor. Az empirikus vizsgálat eredményeit magyarázza és árnyal-

ja Pléh Csaba *Stigmatizáció és nyelvi tudat* című tanulmányában. A kötet záró tanulmányában Kontra Miklós néhány, szociolingvisztikai szempontból fontos kérdést vizsgál, milyen a nyelv és politika, a nyelv és emberi jogok, a nyelv és az iskola kapcsolata.

Az ismertetett könyv egyik recenzese így zárja ismertetőjét: „*A nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon* című könyv megjelenése után már nem lehet úgy írni a magyar nyelvről, mint annak előtte”. Ehhez csak annyit tennék hozzá: reméljük, a magyar szociolingvisztikáról sem, amint ahogyan a hagyományos nyelvreírás (nyelvművelés) egyes nagy tekintélyű képviselői sajnos még napjainkban is teszik.

Szabó Mihály Gizella